

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
1 Een Gouden Eeuw met een lange nasleep (1550-1800)	17
2 De uitvinding van de Nederlander (1800-1914)	50
3 Vol is vol: immigratie alleen als het niet anders kan (1914-1960)	79
4 De rechtse kerk? (1960-1975)	128
5 De multiculturele mythe (1975-1990)	160
6 Massa-immigratie en de islam (1990-2018)	201
7 Conclusie	271
Noten	285
Literatuur	322
Personenregister	361
Groepenregister	366

Voorwoord¹

Het zal weinigen zijn ontgaan dat het debat over de ‘multiculturele samenleving’ in Nederland sinds de jaren negentig op hoge toon wordt gevoerd. Daarbij valt het op dat de deelnemers nog wel eens uit het oog verliezen dat de integratie van immigranten een langdurig proces is dat zich over meerdere generaties afspeelt. Dat is een van de belangrijkste redenen waarom de geschiedwetenschap, naast de sociale wetenschappen, bij uitstek inzicht kan verschaffen in dit fenomeen. En nu wil het toeval dat Nederland een lange en rijke migratiegeschiedenis kent, wat interessante en leerzame vergelijkingen mogelijk maakt tussen toen en nu.

Om beide redenen verscheen meer dan dertig jaar geleden een eerste overzicht van de Nederlandse migratiegeschiedenis (Jan Lucassen & Rinus Penninx, *Nieuwkomers. Immigranten en hun nakomelingen in Nederland 1550-1985*). Dit boek beleefde een aantal herziene herdrukken onder een iets gewijzigde titel en werd ook in het Engels vertaald.² In 2011 besloten wij om op basis hiervan het verhaal opnieuw te vertellen, vooral omdat inmiddels veel politici, journalisten, maar ook sommige wetenschappelijke auteurs luid en duidelijk een uitermate pessimistische visie op immigratie en integratie begonnen te verspreiden. En dat pessimisme beperkt zich niet tot Nederland, zoals bijvoorbeeld publicaties van Thilo Sarrazin en David Goodhart laten zien.³ Aangezien zij daarbij dikwijls historische argumenten gebruikten, voelden wij ons geroepen dit “integratiepessi-

misme” systematisch te onderzoeken.⁴ Ook dit boek beleefde een aantal herdrukken met geactualiseerde korte nawoorden tussen 2011 en 2015, alsmede een vertaling in het Duits.⁵

De huidige, volledig opnieuw bewerkte versie van de Nederlandse migratiegeschiedenis is noodzakelijk omdat zowel maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste jaren als nieuw historisch onderzoek ons inzicht hebben doen rijpen. Met name de rol van de publieke opinie, naast sociaaleconomische en politiek-religieuze motieven van de migranten, verdient een afzonderlijke behandeling. Alle wetenschap en dus ook geschiedschrijving is een proces van vallen en opstaan. Wij hopen met onze nieuwe visie op langetermijnontwikkelingen van migratie en integratie bij te dragen aan een minder gepolariseerd en daarmee nuchterder maatschappelijk debat over dit belangrijke onderwerp, voor alle inwoners van Nederland.

Leo Lucassen
Jan Lucassen
april 2018

Inleiding

Iedere deelnemer aan het maatschappelijk debat over immigratie en integratie, over het al dan niet mislukken van de ‘multiculturele samenleving’, en dat zijn er nogal wat, gaat ervan uit dat zijn of haar mening gebaseerd is op feiten. Of het nu ervaringen zijn van een Marokkaanse Nederlander, van een landgenoot die zijn hele voorgeslacht in Nederlandse registers van de Burgerlijke Stand kan traceren, van mensen met verschillende huidskleur of van mensen die hun mening baseren op de mening van anderen of op wetenschappelijke rapporten. Dat die ervaringen verschillen, evengoed als de interpretatie daarvan door journalisten of wetenschappers, draagt bij tot de spraakverwarring. Goed luisteren, goed lezen en goed nadenken zou al veel onnodige ruis kunnen wegnemen. Maar afgezien van dit ideaal dat iedereen in theorie omarmt, hebben we ook nog de moeilijke taak als wetenschappers om zinvolle analyses te maken. Deze komen, vanzelfsprekend, van de sociale wetenschappen in de breedste zin van het woord: sociologie, antropologie, psychologie, economie, politieke en rechtswetenschappen.

Zoals we in het voorwoord schrijven, bestaat er daarnaast echter ook een belangrijke rol voor de geschiedwetenschap, zeker in Nederland. De ervaring leert immers dat de integratie van immigranten in de regel een langdurig proces is dat zich over meerdere generaties uitspreidt. De naoorlogse jaren zijn bepaald niet de enige waarin grote groepen immigranten zich binnen de landsgrenzen hebben gevestigd. Precies daarom kan

de geschiedenis, naast de sociale wetenschappen, inzicht verschaffen in de oorzaken en gevolgen van maatschappelijke veranderingen als gevolg van migratie. Dit gaat beslist niet alleen op voor mensen die zeggen historisch geïnteresseerd te zijn, maar voor iedereen. Het aardige van de geschiedenis is namelijk dat wij allen er gebruik van maken, zij het meestal onbewust. Niet in de laatste plaats in het migratie- en integratiedebat.

Ook als je niet gelooft, met een bekend hedendaags politicus, dat Nederlanders het gelukkigst waren omstreeks 1860, spelen historische vergelijkingen een grote rol. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer we naar het op dit moment in de publieke opinie dominante integratiepessimisme kijken. Dit schetst vaak de meest apocalyptische vergezichten waarin de ‘oorspronkelijke Nederlanders’ een minderheid in eigen land worden en nieuwkomers uit andere continenten hun cultuur, de islam voorop, aan de autochtonen opdringen. Termen die in dat verband om de haverklap vallen zijn islamisering en meer recent ‘omvolking’. De aanhangers van deze stroming willen nog wel toegeven dat de immigranten in de Gouden Eeuw weliswaar sterk hebben bijgedragen aan de economische en culturele bloei van Nederland, maar dat zou nu absoluut niet meer gelden. De ‘kwaliteit’ van de immigranten in de laatste vijftig jaar (‘gastarbeiders’, Surinamers en Antillianen) zou namelijk fundamenteel anders en de facto lager zijn en hun integratie zou gedoemd zijn te mislukken. Bovendien zou de islamitische achtergrond van een deel van de nieuwe Nederlanders de zaak radicaal veranderen en iedere vergelijking met het verleden zinloos maken.¹

De schuld hiervoor zou liggen bij ‘de linkse kerk’ – heel kort door de bocht samengevat als Joop den Uyl. De elite die de drijvende kracht vormt van deze politiek correcte sekte zou niet alleen deze vermenging van autochtone Nederlanders en immigranten hebben bevorderd, maar zij zou tegelijkertijd ook bevangen zijn door een dodelijk cultuurrelativisme en een ‘weg

met ons'-mentaliteit. Ten onrechte zou deze, smalend als 'Gutmensch' betitelde, minderheid uitgaan van de gelijkwaardigheid van culturen en zo alle problemen voor immigranten, maar vooral voor autochtonen die daarvan slachtoffer werden – de bewoners van de '(oude) wijken' – luchthartig hebben weggevuurd. Het gaat hier dus om een specifieke interpretatie van de naoorlogse geschiedenis, maar ook om een visie op onze geschiedenis sinds de losmaking van de Spaanse kroon aan het einde van de zestiende eeuw. Dit wordt in de meeste gevallen niet zo uitgesproken, maar wie goed kijkt merkt op dat de discussie over migratie doordeesemd is van allerlei historische noties. Of het nu is dat 'wij' hier al eeuwen wonen en migratie een nieuw fenomeen is, of dat de nieuwkomers in de Gouden Eeuw cultureel veel minder afweken en economisch veel meer bijdroegen. Heel kort door de bocht komt het erop neer dat 'we' vroeger de goede migranten hadden en nu de slechte.

Om die reden is dit boek geschreven. Het poogt de geschiedenis van immigratie in Nederland vanaf de zestiende eeuw zo goed mogelijk te vertellen op basis van de best voorhanden zijnde detailstudies op dit gebied. Alleen zo zijn parallellen te trekken, vergelijkingen te maken, patronen te herkennen of zelfs rechtstreekse lijnen te trekken van het verleden tot op de dag van vandaag.² Al doende proberen wij de hierboven kort geschetste veronderstellingen van de integratiepessimisten te toetsen, want veel van hun claims mogen dan nogal overdreven klinken, daarmee is niet automatisch gezegd dat ze per definitie onzin zijn.

Om de voor- en nadelen van migratie zo evenwichtig mogelijk in beeld te brengen en daarnaast te begrijpen hoe periodes van optimisme en pessimisme elkaar afwisselden, beginnen we in de late zestiende eeuw. Vanaf dat moment kunnen we namelijk voor het eerst spreken van massamigratie in de huidige zin van het woord. Omdat deze bijna twee eeuwen aanhield, vormen de zeventiende en achttiende eeuw een ideaal laboratorium

voor de studie van langetermijntwikkelingen in integratieprocessen. Opvallend is dat de belangrijkste weg tot integratie destijds via de arbeidsmarkt liep. Er was immers nog geen verzorgingsstaat die lange periodes van werkloosheid kon opvangen. Maar ook de publieke opinie deed ertoe. En die was, net als nu, niet eenvoudigweg een doorgeefluik van de onder het volk levende opvattingen. Hoe mensen over migranten denken, hangt namelijk niet alleen af van hoe die nieuwkomers zich gedragen en hoeveel het er zijn, maar ook van de dominante beeldvorming die in veel gevallen juist van bovenaf komt. Net als nu, waren het ook in het verleden vaak bestuurders, politici, journalisten, schrijvers en maatschappelijke organisaties die de denkbeelden over migratie, en het bredere verband ('frames') aanreikten, zowel in positieve als negatieve zin.

In de afgelopen eeuwen wisselden integratieoptimisme en -pessimisme elkaar voortdurend af en beïnvloedden zo mede de integratie van migranten en hun nakomelingen. Vandaar dat wij er in deze nieuwe versie bijzondere aandacht aan besteden. Niet nieuw, maar wel essentieel, is in kaart brengen wie de veranderende samenstelling van de bevolking als verlies ervoer en wie als winst. Deze afweging is niet voor niets verwoord in de ondertitel van dit boek. Beide kanten verdienen aandacht, want er is geen reden om te veronderstellen dat iedereen (inclusief de migranten zelf) beter is geworden van immigratie, net zomin dat iedereen er slechter van wordt.

De tweede periode loopt van ongeveer 1800 tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Deze wordt gekenmerkt door sterke terugval van de immigratie, en daarnaast door een opkomend nationalisme, extra belangrijk omdat het gepaard ging met het vastleggen van de toen heersende nationalistische interpretatie van de vaderlandse geschiedenis en met de algemene schoolplicht. Aangezien de natiestaat het ideaal koestert van een stabiele en cultureel homogene bevolking, met een gedeelde taal en geschiedenis, werd bijna alles wat deed herinneren aan

de veelvormige wortels van dat Nederlandse volk als het ware weggepoetst. Het Nederlandse migratieverleden, zo essentieel voor een begrip van de nationale identiteit, was een van de eerste aspecten die zo uit het zicht verdwenen.

Vanaf de Eerste Wereldoorlog werd immigratie met horten en stoten weer belangrijk. In deze derde periode, die loopt tot 1945, zien we de eerste aanzetten van de latere verzorgingsstaat. Ook werd het algemeen kiesrecht ingevoerd, waardoor de publieke opinievorming een nieuwe dimensie kreeg. Daarbij kwamen nieuwe communicatiemiddelen zoals dagbladen en de radio. Voor het eerst gingen nu ook politieke partijen en vakbonden het debat over migratie mede vorm geven. Het gevolg was een aarzelend begin van een ‘eigen volk eerst’-mentaliteit bij menige lokale vakorganisatie en na 1933 op regeringsniveau het sluiten van de grenzen voor (joodse) vluchtelingen. Het zouden er namelijk veel te veel zijn en bovendien door hun joodse achtergrond moeilijk te integreren.

Dit integratiepessimisme vermengde zich na de oorlog met de overtuiging dat Nederland overbevolkt was en de aanvankelijk migratieluwe periode kwam menig politicus dan ook erg goed uit. Intussen werd de band tussen de Nederlandse staat en haar burgers nog hechter door de uitbouw van de verzorgingsstaat zoals wij die nu kennen en zetten de kabinetten onder leiding van ‘vadertje Drees’ volop in op het stimuleren van honderdduizenden Nederlanders om overzee hun geluk te beproeven. Het bloed kroop echter waar het niet gaan kon en tegen alle verwachtingen in kwam er toch weer massale immigratie op gang. Verreweg de grootste groep betrof de gedwongen emigratie uit Nederlands-Indië/Indonesië en ten tweede, met de ongekende economische groei vanaf ca. 1960, het aantrekken door het bedrijfsleven van ‘gastarbeiders’.

Opvallend genoeg werd in diezelfde tijd de publieke opinie weer redelijk positief over immigratie. Niet alleen door de economische voorspoed en het schreeuwende tekort aan arbeiders,

maar minstens zo belangrijk was het pas in de jaren zestig doorbrekende besef van de onmenselijke verschrikkingen ten gevolge van de nationaalsocialistische rassenleer. Het diepgevoelde en breed gedeelde besef dat racisme nooit meer een kans zou mogen krijgen – door ons aangeduid als de ‘ethische revolutie’ – tekent de naoorlogse generaties. Dat is onze vierde subperiode die op haar beurt eindigt met het einde van het *Wirtschaftswunder* en de massale werkloosheid van de jaren tachtig.

Toen gebeurde iets wat nog nooit vertoond was. Waar eerder immigratie altijd automatisch afnam bij verminderde werkgelegenheid en immigranten het land zelfs verlieten, bleven zij nu en lieten zij zelfs hun echtgenotes en kinderen massaal overkomen. Dat was mogelijk geworden door de onbedoelde effecten van de verzorgingsstaat waarin ook immigranten automatisch rechten opbouwden, maar vooral door hun terechte vrees dat zij bij terugkeer naar huis Nederland niet meer binnen zouden mogen. Zoals wij uitvoerig zullen betogen, vormen de averechtse effecten van het gevoerde beleid de bron van veel problemen, met name voor immigranten en hun nakomelingen, maar ook voor een deel van de Nederlanders met wie zij in de armere wijken samenwoonden. Dat gold ook voor een deel van de immigranten uit Suriname, die zich in dezelfde tijd, maar om andere redenen, permanent vestigden.

Vanaf het begin van de jaren negentig en vooral vanaf 11 september 2001 begon de ‘ethische revolutie’ echter haar glans te verliezen en kreeg het integratiepessimisme in de publieke opinie weer de overhand en in deze periode bevinden we ons nog steeds. En met de recente opkomst van het Forum voor Democratie en bewegingen als Erkenbrand en Pegida Nederland kunnen we zelfs een zekere radicalisering van het pessimisme constateren, waarbij herhaaldelijk allerhande ideeën worden geventileerd die op zijn minst de schijn wekken geïnspireerd te zijn door vormen van biologisch racisme.

Tot voor kort ging het echter vrijwel uitsluitend over het ge-

vaar van de islam. Geert Wilders en zijn Partij voor de Vrijheid (PVV) beschouwen deze religie en haar aanhangers zelfs als een existentieel gevaar voor de westerse cultuur. Hoewel Wilders zich bedient van de meest radicale angstbeelden en daarmee in belangrijke mate bijdraagt aan de stigmatisering van moslims als groep, is hij bepaald niet de enige die de islam als een gevaarlijke ideologie beschouwt. Met de schokkende aanslagen op het WTC in New York en het Pentagon in Washington in 2001 en daaropvolgende terroristische aanslagen in vooral het buitenland (de moord op Theo van Gogh is de grote uitzondering) werd door velen gevreesd dat moslims niet in staat waren in een westerse, dominant christelijke cultuur te integreren. Dit pessimisme lijkt de overigens niet te ontkennen culturele tegenstellingen alleen maar te vergroten. Sommige jongeren van de tweede generatie ‘gastarbeiders’ zoeken hun heil in eigen kring en een minderheid bekent zich tot het streng orthodoxe salafisme. Enkele honderden zetten een aanzienlijk radicalere stap en reisden in 2014 en 2015, samen met tot de islam bekeerde autochtonen, af naar Syrië om zich bij Islamitische Staat aan te sluiten.

De dominante pessimistische publieke opinie, in de afgelopen jaren nog dominanter geworden door de sociale media, beneemt echter het zicht op het tegelijkertijd voortschrijdende integratieproces van het grootste deel van de tweede en derde generatie immigranten dat in veel opzichten uiteindelijk veel meer lijkt op dat van migranten die hun in vroeger eeuwen voorgingen dan velen zich realiseren. Tot slot versluiert de door de media gretig uitgevente polarisatie aan de flanken het zicht op wat de meerderheid van de bevolking daarover denkt.

Hier moet het verhaal van de historicus noodzakelijkerwijze stoppen. Wat wij in dit boek bieden is enerzijds een denkkader en anderzijds stof om vergelijkingen te maken. Het denkkader bestaat uit verschillende elementen. Om te beginnen biedt het verklaringen waarom immigratie in bepaalde periodes op gang komt en weer verdwijnt. Relatieve welvaart en relatieve tole-